

Robert de Clari

KONSTANTINÁPOLY HÓDOLTATÁSA

A KÖZÉPKORI FRANCIA TÖRTÉNETI IRODALOM REMEKEI

I.

Sorozatszerkesztő
CSERNUS SÁNDOR

KÉSZÜLT
A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖZÉPKORI EGYETEMES TÖRTÉNETI TANSZÉKÉN

Robert de Clari

KONSTANTINÁPOLY HÓDOLTATÁSA

Fordította

CSERNUS SÁNDOR
CS. TÓTH ANNAMÁRIA

A tanulmányokat írta

CSERNUS SÁNDOR
FARKAS CSABA
GÉRARD JACQUIN

BALASSI KIADÓ · BUDAPEST

A kötet megjelenését támogatta

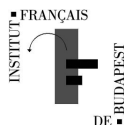
SZTE Bölcsészettudományi Kar

SZTE BTK Középkori Egyetemes Történeti Tanszék

Nemzeti Kulturális Alap

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme d'aide à la publication (P.A.P.) Kosztolányi, a bénéficié du soutien de l'Institut français en Hongrie
Ez a mű a Magyarországi Francia Intézet támogatásával a Kosztolányi Könyvtámogatási Program (P.A.P.) keretében jelent meg

A jegyzeteket írta, a kronológiát, valamint a *Dinasztiák és uralkodók* című fejezetet összeállította
CSERNUS SÁNDOR

A térképeket rajzolta
SZÁNTÓ RICHÁRD

A borítón: Flandriai Henrik császár bevonul Konstantinápolyba.
Miniatúra Henri de Valenciennes krónikájának 13. század végi kéziratában.
Párizs, Bibliothèque nationale de France, Mss. Français 12 203, f. 113

Hungarian translation © Csernus Sándor, Cs. Tóth Annamária, 2013
© Csernus Sándor, Farkas Csaba, Gérard Jacquin (tanulmányok), 2013

ISBN 978-963-506-911-8

A kiadásért felel a Balassi Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Tamás Zsuzsanna
Sorozatterv Szák András
Műszaki szerkesztő Harcsár Magda

TARTALOM

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ 9

*

KONSTANTINÁPOLY HÓDOLTATÁSA 15
(*Fordította Csernus Sándor és Cs. Tóth Annamária*)

*

Gérard Jacquin
ROBERT DE CLARI ÉS KRÓNIKÁJA 135
(*Fordította Cs. Tóth Annamária*)

Farkas Csaba
BIZÁNC A NEGYEDIK KERESZTES HADJÁRAT ELŐESTÉJÉN 157

Csernus Sándor
A KELET VONZÁSÁBAN: KONSTANTINÁPOLY MEGHÓDÍTÁSA
ÉS A FRANCIA NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS SZÜLETÉSE 177

*

Kronológia Robert de Clari krónikájának tanulmányozásához 195
Dinasztiák és uralkodók (1100–1300) 203
Válogatott bibliográfia 219
A rövidítve idézett címek föloldása 227
Az illusztrációk jegyzéke 229
Személynévmutató 231

*

Térképek 245
Képmelléklet 265

A KELET VONZÁSÁBAN: KONSTANTINÁPOLY MEGHÓDÍTÁSA ÉS A FRANCIA NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS SZÜLETÉSE

A középkori francia nyelvű történetírás kialakulása szoros összefüggésben állt a középkori francia expanzió folyamatával, különösen pedig a keresztes hadjáratokban való francia részvétellel. A 13–15. század közé eső időszakban a francia történetírás fejlődésének három nagyobb szakaszát szokás megkülönböztetni, melyek földrajzilag is különböző központokban indultak virágzásnak. Az egyes fejlődési fázisok ezúttal – kisebb eltérésekkel – viszonylag pontosan követik a századok váltásait, és fő vonalakban az alábbi témakörökhöz kapcsolhatók: 1. a három „francia” keresztes hadjárat ellentmondásos élményanyagának és a Capeting-monarchia kiteljesedésének szakaszához (13. század); 2. a százéves háború első nagy korszakához (14. század); 3. a francia monarchia dekompozíciójának és újjászülésének periódusához (15. század).¹

Ami pedig a történetírást is inspiráló kulturális központokat illeti, ha nem számítjuk ide a középkori francia civilizáció történetében többnyire külön tárgyalt és önálló egységként kezelt gazdag *okszitán*, illetve *provanszál* irodalmat (melynek nagy hatása, a keresztes eszméhez is erősen kapcsolódó költői produktumai voltak, de végül igazi történeti prózája nem alakult ki), öt olyan fontosabb központ létrejöttét kell említünk, melyek köré valódi francia nyelvű történetírás is szerveződött. A területileg jól meghatározható (bár bizonyos szempontok alapján még tovább bontható) körbe, az időrendi szempontokat is figyelembe véve, az alábbiak tartozhatnak: 1. az *anglo-normann* kultúrkör; 2. a *Szentföldhöz* (illetve a tágabb értelemben vett *Kelethez*, vagyis a Mediterráneum keleti medencéjéhez) kapcsolódó területek; 3. a *francia monarchia északi* része, majd az ehhez kapcsolódó, de elkülönülten is jegyzett 4. *flandriai*, valamint 5. az Itáliában, különösen pedig az *Anjou-befolyás* alá került *Dél-Itáliában* kialakuló regionális központok.²

¹ Az itt közölt tanulmány egyes részleteiben egy korábban megjelent, hasonló tárgy körben írt, szövegközlő íráshoz kapcsolódik, annak továbbfejlesztett, átdolgozott és kibővített változata. Vö. CSERNUS Sándor, *Konstantinápoly bűvöletében. A IV. keresztes hadjárat és a francia nyelvű történetírás születése*, in *Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára*, szerk. MAKK Ferenc, TAR Ibolya, WOJTILLA Gyula, Szeged, 1998, 31–43.

² A francia történetírás fejlődésére lásd CSERNUS, 1999a, 11–129. A keresztes hadjáratok történeti irodalmának egyik csúcsteljesítménye Guillaume de Tudèle-nek és műve ismeretlen

Figyelmünket mi most elsősorban a Szentföldre, illetve a kereszties hadjáratokhoz kapcsolódó történetírásra összpontosítjuk. Ismert dolog, hogy a franciák és velük együtt a francia civilizáció és nyelv jelenléte ebben a Kelet felé irányuló nagy népmozgásban domináns szerepet játszott. A 13. században pedig ez a jelenség már annyira egyértelmű volt, hogy a keresztiesek gyűjtőneve Keleten leggyakrabban a *frankok* megjelölés lett, olyannyira, hogy a Mediterráneum keleti medencéjében a nyugatról érkezett, etnikailag is meglehetősen változatos katonai csoportokat többnyire egyszerűen csak *francinak* (*franj, faranj*) nevezték.³

Noha a különböző francia civilizációs központok dinamikája és szellemi produktuma eltérő színvonalú volt, egy dolog kétségtelen, és bármelyik központ (egymástól egyébiránt korántsem elzárt) természetét vizsgáljuk, egyértelműen kitűnik: a francia nyelvű historiográfia többnyire államalkotó tendenciák jelentkezé-

folytatójának oksztán nyelvű, verses alkotása az albigensek/katharok elleni kereszties hadjáratról (melynek 1209–1218 közötti periódusát mondja el), egyben elsőrendű történeti forrás is, és számos szállal kapcsolódik a IV. kereszties hadjárat történetéhez, gondolatvilágához és későbbi megítéléséhez. Kiadva: *Chanson de la croisade albigeoise*, adapt. Henri GOUGAUD, préface Georges DUBY, Paris, 1989 (Lettres gothiques). A kereszties eszmekört egyik fő témájául választó népnyelvű költészetéről újabban, alapos tudományos apparátussal: Levente SELÁF, *Chanter plus haut. La chanson religieuse vernaculaire au Moyen Âge (essai de contextualisation)*, Paris: Honoré Champion, 2008 (Nouvelle Bibliothèque du Moyen Âge, 87).

³ Mindez számunkra még beszédesebb, amikor a II. András magyar király által vezetett kereszties hadjárat esetében azt látjuk, hogy az arab források a velük szembenállókat (tehát II. András katonáit is) gyűjtőnéven ugyancsak *frankoknak* nevezik, sőt – kiterjesztéssel – ez lett később általában az *idegenek* elnevezése. Vö. Amin MAALOUF, *A kereszties háborúk arab szemmel*, ford. V. TÓTH László, Bp.: Európa, 1997, 5 és a vonatkozó részek; vö. továbbá Francesco GABRIELI, *Chroniques arabes des Croisades*, Paris: Sindbad–Actes-Sud, 1977; Guy BOURDÉ, Hervé MARTIN, *Les Écoles historiques*, Paris: Seuil, 1983, 18–22; EHRARD–PALMADE, 1965, 10–12; BEAUNE, 1985, 283; lásd továbbá DLF, 1964, 233–236, 555–556; BÁRDOSI Vilmos, KARAKAI Imre *A francia nyelv lexikona*, Bp.: Corvina, 1996, 25–28, 179–180, 187–189, 444. A szentföldi, illetve a kereszties hadjáratokban játszott magyar szerepre újabban lásd MKH, 2006, különösen: BOROSY–LASZLOVSKY, 2006; ZSOLDOS Attila, *Magyarország II. András kereszties hadjárata idején*, in MKH, 2006, 91–97; VESZPRÉMY László, *II. András magyar király kereszties hadjárata, 1217–1218*, in MKH, 2006, 99–111; MAJOR Balázs, *A magyar keresztiesek arab szemmel*, in MKH, 2006, 113–118; CSERNUS, 1999b. E kapcsolatrendszer érdekes megközelítését adja EGEDI-KOVÁCS Emese, *Francia „bizánci regények” és a francia–magyar–bizánci irodalmi kapcsolatok a középkorban*, in *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*, szerk. GYÖRKÖS Attila, KISS Gergely, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (Speculum Historiae Debreceniense, 13; sorozatszerk. PAPP Klára); BÁRÁNY Attila, *II. András balkáni külpolitikája*, in *II. András és Székesfehérvár*; szerk. KERNY Terézia, SMOHAY András, Székesfehérvár, 2012, 129–173 (SzEM Kiadványai, 7).

sével párhuzamosan bontakozott ki, azoknak előkészítésében, érvényre juttatásában vagy éppen igazolásában, illetve magyarázatában játszott különlegesen fontos szerepet. Ahol a francia részvétellel megvalósult expanzió következtében új állam született, ott többnyire a francia nyelvű történetírás is gyorsan megjelent, és – egyfajta ideológiai támaszként – részt vállalt az állam további kiépítésében is.⁴

Így történt ez már a franko-normann hatalom angliai expanziója esetében, de erre a jelenségre még kitűnőbb példát szolgáltat a „francia Kelet” történetírása és az első francia történetírók színre lépése is. A francia nyelvű történetírásnak kialakulása kezdeti szakaszában egyaránt le kellett válnia a história területén ebben az időszakban egyeduralkodó latin nyelvről, illetve az ófrancia nyelvű epikus költészetéről. Kiformálódása mintegy két évszázados folyamat volt. A francia historiográfia történetével foglalkozó szakemberek egyetértenek abban, hogy a történetírásnak ez az új fejezete igazán csak a francia nyelvű és prózában írott szövegek megjelenésével kezdődhetett el. Az események sajátos alakulása és a nyugati kereszténység expanziójának erőteljes francia vonatkozásai eredményeképp pedig az első prózában írott, francia nyelvű történeti művek ihletői éppen a franciáknak a Francia Királyságtól távol lezajlott, nagyszabású vállalkozásai voltak.

A francia irodalmi nyelv – nem kis mértékben a költészet hatására – a 12. századtól jelentős fejlődésnek indult. A ránk maradt szövegek és egyéb információk is azt mutatják, hogy a mozgásba lendült tömeg leginkább ezen a nyelven (vagy ha a keresztes hadjáratok „eszperantóját” is figyelembe vesszük, az ún. *lingua franca* használatával) kommunikált. A latin nyelv ebből a körből fokozatosan, de szinte teljesen kiszorult, miközben a tudósabb, irodalmibb, a históriához méltó színvonalra emelkedett népnyelvet már széles körben értették, s egyre kiterjedtebben és változatosabb területeken művelték. A francia nyelvű történetírás tehát, viszonylag rövid idő leforgása alatt, jelentős fejlődésen ment keresztül, és ennek az is oka volt, hogy mind nagyobb közönségre számíthatott.

Az érdeklődés homlokterében lévő téma, a politikai szándék, a mondandóval szorosabb összefüggésben lévő nyelv megválasztása és a közös élményanyag közvetítésének igénye vezetett oda, hogy a keresztes zarándokok „Isten által vezéreltnek” hitt cselekedetei döntő lökést adtak a francia nyelvű történetírás megszületéséhez. Mindez tehát egyben azt is jelenti, hogy a francia historiográfia első képviselői valójában nem is Franciaország történetét írták meg, hanem *egy keresztes hadjáratét*, még pontosabban: *azoknak a franciáknak a történetét*, akik az igen vegyes emlékezetű negyedik keresztes hadjárat résztvevői és tanúi voltak, és amelyhez kapcsolódott az általuk létrehozott állam történetének elbeszélése. A korábbi latin nyelvű történeti irodalom nyomdokain haladva, velük vette igazán kezdetét a francia történeti gondolkodásban az a vonulat, mely az expanzióban

⁴ Vö. CSERNUS, 1999a, 11–129.

lévő franciák történetének, dicsőségének bemutatását vállalta föl.⁵ Mint ismeretes, a Bizánc ellen forduló negyedik keresztes hadjáratához is számos olyan személy csatlakozott, akik irodalmi tevékenységükkel már korábban is nevet szereztek maguknak. Közülük a leggyakrabban a már a harmadik keresztes hadjáratban is részt vevő Conon de Béthune (1160 k.–1219. december 17.), Hugues de Berzé (†1220), Raembrandt de Vauquières (Rimbaut de Vaqueiras, †1207 k.) és Châtelaine de Coucy (Guy de Thourotte, †1203) nevét szokták említeni.⁶ *Igazi történet-*

⁵ A korai keresztes hadjáratok széles körű forrásanyagára és francia vonatkozásaira lásd DLF, 233–236; *Histoire de la France illustrée. Depuis les origines jusqu'à la Révolution*, dir. Ernest LAVISSE, III/1, Achille LUCHAIRE, *Louis VII, Philippe-Auguste, Louis VIII, 1137–1226*, Paris: Hachette et Cie, 1911, 383–388; FIERRO-DOMENECH, 1986, 271–272, 277–281; FAVIER, 1993, 324–329, 327; Walter ZÖLLNER, *A keresztes háborúk története*, Bp.: Kossuth, 1980, 141–154; Paul ALPHANDÉRY, Alphonse DUPRONT, *La Chrétienté et l'idée de la Croisade*, postface de Michel BALARD, Paris: Albin Michel, 1995, 265–337; HUNYADI Zsolt, *A keresztes háborúk világa*, szerk. TÓTH Csaba, BEREGSZÁSZI Zsolt, Debrecen: T. K. K., 2011; Stephen HOWARTH, *A templomosok titka*, ford. PÁLVÖLGYI Endre, Bp.: Kossuth, 1986, 189–203; Régine PERNOUD, *Les hommes de la Croisade*, Paris: Fayard/Tallandier, 1982, 237–247; Paul ROUSSET, *Histoire d'une idéologie. La Croisade*, Lausanne: L'Age d'homme, 1983, 80–89 (Cheminelements); Alphonse DUPRONT, *Du sentiment national*, in *La France et les français*, éd. Michel FRANÇOIS, Paris: Gallimard, 1972, 1440–1453; Jean LONGNON, *Les Français d'Outre-mer au Moyen-Âge. Essai sur l'expansion française dans le bassin de la Méditerranée*, Paris: Perrin, 1929; Édouard PERROY, *Les Croisades et l'Orient Latin (1095–1204)*, Paris: Centre de Documentation Universitaire, 1973 (Les Cours de Sorbonne. Histoire du Moyen Âge); Kenneth M. SETTON, *A History of the Crusades*, I–III, Philadelphia–Madison, 1955–1975; SETTON, 1976, I, 1–26, 27–43; RUNCIMAN, 1999, 253–277, 617–634, 995–1031; BOZSÓKY Pál Gerő, *Keresztes hadjáratok*, Szeged: Agapé, 1995; Hans E. MAYER, *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*, Hannover: Hahn, 1960; Henry LAURENS, John TOLAN, Gilles VEINSTEIN, *L'Europe et l'Islam. Quinze siècles d'histoire*, Paris: Odile Jacob, 2009, 32–119; LONGNON, 1949; MKH, 2006 részletes tematikus bibliográfiát tartalmaz; *Croisades et pèlerinages*, 1997. A magyar vonatkozású francia nyelvű anyagra: *Bibliographie de la Hongrie en langue française*, éd. Henri TOULOUZE, Erzsébet HANUS, Paris–Budapest–Szeged, 2002 (Publications de l'Institut Hongrois de Paris. Documenta I [série dir. par Sándor CSERNUS]) idevágó részei. A latin nyelvű francia irodalomnak is fontos témája Magyarország és a keresztes hadjáratok kontextusa. Vö. CSÁKÓ Judit, *Az Árpád-kori magyarság ábrázolása a francia területen keletkezett elbeszélő forrásokban*, in *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*, i. m., 73–94.

⁶ DLF, 175–176, 219–220, 382, 617–618; a kortárs szerzőkre és a vonatkozó dokumentumokra lásd DUFURNET, 1973, II, 391–451 (részletes bibliográfiával); COULET, 1966, 5–18. A kutatóknak természetesen a korból rendelkezésükre áll gazdag bizánci forrásanyag is, melyet ezúttal nem érintünk. A bizánci szerzők közül a leggyakrabban Anna Komnénére,

íróvá azonban, az átélt események hatása alatt, a francia résztvevők közül *hárman* váltak: Geoffroy de Villehardouin, Robert de Clari és Henri de Valenciennes. Mivel nem eldöntött, hogy melyiküknek, Clarinak vagy Villehardouinneknak sikerült-e elsőként írásba foglalni a hadjárat során szerzett élményanyagukat, a francia történetírás *kettejük*et tekinti az *első francia történetíróknak*. Ha mégis választaniuk kell, a szakemberek szívesebben látják első történetíróként a kétségtelenül szebb, színvonalasabb és elegánsabb mű szerzőjét, az arisztokrata Villehardouint. Műveik tanúbizonysága szerint is igen nagy társadalmi különbség feszül a hadjárat vezetői és az egyszerű „zarándokok” között: Villehardouin gyakorlatilag tudomást sem vesz arról a világról, mely Clari természetes élet- (és halál-)közege, Clari pedig gyakran ad hangot neheztelésének a hadjárat vezetőivel kapcsolatban. A két mű együttes létezése és elemezhetősége a korabeli francia historiográfia számára kivételes lehetőségeket nyújt.⁷

A nagy vállalkozás harmadik, talán legkevésbé ismert krónikása, Henri de Valenciennes, ugyancsak a Francia Királyság északi részéből származott, s a Latin Császárság második császáranak, Henriknek (Henri de Hainaut, 1176 k.–1216. június 11.) a bolgárok elleni harcait (1207–1216) írja le, Villehardouin művének mintegy folytatásaként „ragyogó, elegáns, epikus” prózában, melyet, bár jól látható az a törekvés, hogy vándor dalnok (*trouvère*) módjára gesztát írjon alexandrinu-

Nikéasz Khóniatészre és Geórgiosz Akropolitészre szoktak hivatkozni. Lásd: Gyula MORAVCSIK, *Bizantinoturcica*, I–II, Berlin, 1958, I, 137–139, 271 skk., továbbá mindenképp a bizánci történetírásra vonatkozó rész Bréhier könyvéből: BRÉHIER, 1950, 296–306; Louis BRÉHIER, *A bizánci civilizáció*, ford. BÓDOGH-SZABÓ Pál, Bp.: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2010, 306–316 (Varia Byzantina). Bréhier kitűnő Bizánc-trilógiája Baán István munkásságának köszönhetően magyar nyelven is teljes egészében hozzáférhető, lásd még BRÉHIER, 1999; továbbá Uő, *A bizánci birodalom intézményei*, ford. BAÁN István, Bp.: Bizantinológiai Intézet Alapítvány, 2003 (Varia Byzantina).

⁷ DLF, 304–307, 639; Gustave LANSON, *Histoire illustrée de la littérature française*, Paris, é. n., I, 50–56; BÉDIER–HAZARD, I, 77–81; EHRARD–PALMADE, 1965, 11; D[ésiré] NISARD, *A francia irodalom története*, Bp., 1872, 35–50; CLARI, 1952; VILLEHARDOUIN, 1952; *Grundriss der Romanischen Litteraturen des Mittelalters*, Hrsg. Hans Robert JAUSS, Erich KÖHLER, XI/3, *La littérature historiographique des origines à 1500*, Hrsg. Hans Ulrich GUMBRECHT, Ursula LINK-HEER, Peter-Michael SPANGENBERG, Heidelberg: C. Winter Universitätsverlag, 1986, 980–996; Michel ZINK, *Introduction à la littérature française du Moyen Âge*, Paris, 1992, 90; ZINK, 1992, 193–194. Dufournet adja a szövegek eddigi leg-részletesebb összehasonlítását és legalaposabb elemzését (DUFOURNET, 1973). Egyébiránt a kutatás jelenlegi állása szerint a két első francia történetíró nem állt semmiféle bizonyítható kapcsolatban egymással, nincs jele annak, hogy tudtak volna bármit is a másíkról. Nevük egymás művében nem szerepel (bár Clari a keresztetek névsorában említi „Champagne marsallját”-t). Természetesen a történekek fonala és a legfontosabb résztvevők tetteinek említése

sokban, végül *prózává* hitelesített a közönségigény és az írói szándék. A *Konstantinápolyi Henrik császár története* a Villehardouin-kéziratok egy részével egybefűzve maradt ránk. Henri de Valenciennes célja már teljesen világosan az volt, hogy Nyugaton maradt honfitársait mintegy erősítésként a Balkánon megalakult új, a fennmaradásért mindinkább élet-halál harcra kényszerülő latin államokba hívja.⁸

A Latin Császárság történetében a latin nyelvű történeti irodalomnak a franciához képest szerényebb szerep jutott.⁹ Ezek a latin nyelvű írások azonban mind tartalmukban, mind pedig koncepciójukat illetően némileg eltérnek a francia nyelvű anyagtól: fő céljuk ugyanis annak bizonyítása, hogy a görögök méltatlanná váltak a relikviák őrzésére, ami nyilvánvaló magyarázatkeresés arra a kortársak részéről is visszatérően hangoztatott vádra, hogy a keresztések tisztességtelenül cselekedtek, amikor a pogányok helyett keresztényekre támadtak, s egyben a „zarándokok” eljárásának és a korban felbecsülhetetlen értéket képviselő ereklyék elrablásának jogosságát igazoló kísérlet.

Levante francia nyelvű történeti irodalma tehát a kereszties lendület következménye, része és kísérőjelensége, konkrétan azonban a Konstantinápoly elfoglalásakor átélt élményanyag hatása alatt született meg, majd tovább gazdagodott a 13. század nagy expanziós tevékenysége következtében, s hozzájárult ahhoz, hogy ez a század a francia nyelvű historiográfia látványos fejlődését is magával hozhatta.

Fontos és életképes francia szellemi központok alakultak ki tehát ekkor a Francia Királyság területén kívül is, sőt megelőzve az otthoni történetírást, valójában ezek a központok hozták létre a 13. század végéig a francia nyelvű történetírás legszebb és legmaradandóbb alkotásait: ennek a folyamatnak köszönhetően kezdtek el írni az első, francia nyelven eredeti alkotásokat létrehozó és a történelmet *prózában* művelő francia történetírók, mindenekelőtt Villehardouin, Clari, Valenciennes és Ernoul. Mindenesetre aligha kétséges, hogy a franciáknak a Mediterráneum keleti medencéjében való megkapaszkodása a francia történetírás számára is igen fontos esemény és nagy hatású kollektív élmény volt, mely a későbbiekben is, évszázadokra meghatározta a francia expanziós és tágabb értelemben vett politikai törekvéseket, visszahatott a francia politikai rendszer és mentalitás belső fejlődésére, a franciák szerepének kijelölésére a kereszténységen belül. Sőt kiha-

összefűzi szövegeiket: így pl. a Clari-féle csapattesthez tartozó egyik vezető, Pierre de Bracieux/Bracheux nevét Villehardouin is többször említi (169. és 369. §).

⁸ DLF, 374; BÉDIER–HAZARD, I, 81; FAVIER, 1984, 326–327; DUFOURNET, 1973, II, 330–331; COULET, 1966, 297–313; HENRI DE VALENCIENNES, *Histoire de l'Empereur Henri de Constantinople*, éd. Jean LONGNON, in *Documents relatifs à l'histoire des croisades*, II, Paris: Geuthner, 1948.

⁹ A latin nyelvű munkák közül leggyakrabban Gunther de Pairisnek Márton apát relikvialeltárához készített előszavára szoktak hivatkozni. (Pairis hajdani ciszterci apátság a franciaországi Haut-Rhin tartományban.) COULET, 1966, 211–213. Lásd továbbá: ANDREA, 1997.

tással volt a Kelet iránt még manapság is gyakran eredeti módon megnyilvánuló sok évszázados francia érdeklődés mélységére és intenzitására, továbbá nemzetközi politikai, geopolitikai és kulturális aktivitására is.

A bizánci kereszties hadjárat megosztotta a résztvevőket, a kortársakat, és megosztja az utókort is. Ezt a megosztottságot már a korabeli történeti irodalom is jól érzékelteti. A latin nyelvű irodalom és a francia nyelvű történeti anyag között bizonyos kérdésekben tehát, ha polémia nem is, de néhol legalábbis árnyalataiban eltérő interpretáció tapasztalható. Mindenesetre ahány alkotás, annyiféle megközelítés – mondhatnánk a negyedik kereszties hadjárat élményanyagát feldolgozó történeti szövegek áttekintése után. A Bizánc elleni támadást igazolni kívánó szerzőkkel szemben a nyugati források közül leggyakrabban az „Hugues de Berzé *Bibliája*” címen ismert, mély megbánást mutató, gyónásszerű, francia nyelven írott szöveget szokták idézni, egy moralizáló költeményt, melyben Hugó úr, a hadjárat egyik résztvevője, korának ismert trubadúrja, nem sokkal halála előtt visszatekintett a frankok által elkövetett bűnökre.¹⁰

A francia historiográfia későbbi fejlődése azt mutatja, hogy a negyedik kereszties hadjárat élményanyagából, vagyis a Villehardouin- és Valenciennes-féle hagyományokból táplálkozó történetírásnak latinul igazán már nem, hanem csupán „népnyelven”, döntően franciául akadt folytatása. A későbbi művek közül kiemelkedik a *Chronique de Morée* címen írt krónika (vitatott, hogy a görög nyelven született verses vagy a franciául írt prózai változat volt-e az első szövege).¹¹

Ez a jelenség az általános tendencia része, tehát általában érvényes a keleti francia történetírásra, de különösen érvényes a franciák több mint egy évszázados balkáni (azaz *romania*-/*rhómani*abéli) jelenlétére, melynek leírását mindezekelőtt ennek a „francia Peloponnészosz”-nak (azaz *Moreának*) a krónikája őrizte meg számunkra.¹² Ugyanakkor, a kialakult helyzetnek és érdekszférának

¹⁰ „Az Úr elfelejti, ki reája nem emlékezik...” Hugues de Berzé (Uc de Berzic) költő (1150/55 k.–1220 k.). DLF, 382; COULET, 1966, 315–316; DUFOURNET, 1973, II, 398–401. Krónikájában Villehardouin is szól róla (45. §). Kiadva: *La Bible au seigneur de Berzé*, édition critique, éd. Félix LECOY, Paris: Droz, 1939.

¹¹ Kiadva: LONGNON, 1911; ZINK, 1992, 192; BÉDIER–HAZARD, I, 82; COULET, 1966, 79–83, 287–293.

¹² Az eredeti szöveg nem áll rendelkezésre. A krónikának két 14. század elejéről származó görög változata és három görög másolata, a francia szövegnek egy változata és két további másolata van. (A görög és az angol-amerikai történetírás a *verses görög* változat, a francia-belga történetírás pedig a *francia* nyelvű *próza* szövegének az elsőbbsége mellett kardoskodik. Számunkra most, a *francia nyelvű* történetírás tanulmányozása kapcsán, a francia nyelvű próza megléte és a történetírói hagyományokba illeszkedésének ténye a lényeges.) A görög változatot egyébiránt a modern görög nyelv első dokumentumai között tartják számon, mely nyelvi szempontból magán viseli a középkori és újkori görög nyelv jegyeit.

megfelelően, Morea krónikájának született katalán, olasz és görög változata is, az előbbi kettő prózában, az utóbbi versben. Az eseményeket 1204-től 1305-ig tárgyaló történet (eredeti információkat 1295-től tartalmaz) a 14. század elejéről származik, és szerzője (akiről a krónika elemzése nyomán feltételezik, hogy francia–görög vegyes házasságból született) ismeretlen.

A peloponnészoszi krónika nagy erénye, hogy a korábbi művek szövegeinek átvétele mellett támaszkodik más, nem francia nyelvű szövegekre (pl. egy vellei krónikára) és az igen gazdag helyi hagyományra is, amikor bemutatja Konsztantinápoly elfoglalását, majd pedig a keresztések berendezkedését a Balkánon. Ugyanakkor számos legendás részletet tartalmaz, és esetenként, például akkor, amikor a frank állam keleti berendezkedésének igazolására törekszik, vagy éppen annak jogszerűségét bizonygatja, néhol még a meglehetősen egyértelmű hamisításoktól sem riad vissza. Morea története a Villehardouin családdal szorosan összefonódva alakult, s a 13. század második felétől (1267), a külső körülmények nyomása alatt, a nápoly-szicíliai állam hűbérévé lett, s az általános keleti Anjou-expanzió részeként, annak védelme alatt élt tovább.¹³

A francia Kelet francia nyelvű történeti irodalmának másik vonulata földrajzilag konkrétan is a Szentföldhöz, még pontosabban a Jeruzsálemi Királysághoz kötődött. Ennek a csoportnak az egyik sajátossága az, hogy – hasonlóan a fran-

Az olasz nyelvű szövegből egy példány létezik, míg a katalán változatot a johannita lovagrend nagymesterének, Juan Fernandez de Herediának a kérésére készítették 1395 táján, és 1393-ig tartalmaz további érdekes információkat. A francia változatok alapján készült kiadás: LONGNON, 1911; a görög változat kiadva: *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle*, éd. Jean Alexandre BUCHON, Paris, 1840 és *The Chronicle of Morea*, ed. John SCHMITT, London, 1904; ZINK, 1992, 192; BÉDIER–HAZARD, I, 82; Elizabeth M. JEFFREYS, *The Chronicle of the Morea. Priority of the Greek Version*, *Byzantinische Zeitschrift*, 68(1975), 304–350; *Crusaders as conquerors. The Chronicle of Morea*, ed. Harold E. LURIER, New York–London: Columbia University Press, 1964.

¹³ A Balkán-félszigeti Anjou-expanzióra lásd *Histoire de la France illustrée. Depuis les origines jusqu'à la Révolution*, dir. Ernest LAVISSE, III/2, Charles-Victor LANGLOIS, *Saint-Louis. Philippe le Bel. Les derniers Capétiens directs (1226-1328)*, Paris: Hachette et Cie, 1911, 95–98; FAVIER, 1993, 678; RICHARD, 1983, 455–513; FIERRO-DOMENECH, 1986, 277–278; SETTON, 1976, I, 85–105, 140–162; LONGNON, 1949; Léon CADIER, *Essai sur l'administration du Royaume de Sicile*, Paris, 1891; Édouard JORDAN, *Les origines de la domination Angevine en Italie*, Paris, 1909; Émile G. LÉONARD, *Les Angevins de Naples*, Paris, 1954; Paul DURRIEU, *Les Français dans le Royaume de Naples sous le règne de Charles Ier d'Anjou*, in UÓ, *Les Archives Angevines de Naples*, I–II, Paris–Rome, 1887. Történetének magyar származású elbeszélője Andreas Ungarus, vö. ANDREAS UNGARUS, *Krónika*, ford. BODOR József, in *A magyar középkor irodalma. Latin nyelvű irodalom*, kiad. V. KOVÁCS Sándor, Bp.: Szépirodalmi, 1984, 65–114 (Magyar Remekírók).

cia monarchia történetéhez – igen *gazdag* latin nyelvű anyagra támaszkodhatott, és azzal kölcsönhatásban fejlődhetett. A másik jellemzője, hogy a szentföldi francia nyelvű historiográfia gondolatvilága az idő múlásával mind erősebben kapcsolódott a Jeruzsálemi Királyság *belső*, sajátos problémáihoz. Két jelentős alkotást szoktak itt mindenekelőtt megemlíteni; az egyik – időben a korábbi – mű Ernoul krónikája (*La Chronique d'Ernoul*). A szerző minden bizonnyal azonos Ernoul de Giblet-vel, akit később a ciprusi udvar egyik legképzettebb jogászként tartottak számon, s aki karrierjét a Szentföldön, egy előkelő francia lovag fegyvernökeként kezdte. Ernoul a már régóta a Szentföldön élő, a helyi viszonyokat, a területet jól ismerő és értő, ott meggyökeresedett francia prototípusa, aki a muzulmánokkal való együttélést már megszokta, a Nyugatról érkező „zarándokok” nézőpontjától gyakran erősen eltérő véleményt képvisel, s tevékenységüket meglehetősen kritikával, sőt iróniával szemléli. Ernoul műve a Jeruzsálemi Királyság 1099 és 1229 közötti történetét tárgyalja, oly módon, hogy 1183-tól már saját élményanyagára is támaszkodhatott. Hat keresztes hadjárat történetét idézi fel, melyek közül a négy utolsóról lehetnek konkrét és meglehetősen vegyes tapasztalatai. Ernoul munkájának szerves folytatója a Franciaországban író Bernard le Trésorier, aki két további év történetével egészítette ki az Ernoul-féle krónikát (ezért is fűzték egybe később a két mű anyagát).

A másik jelentős alkotás, az Ernoul- és Bernard-féle anyag folytatása, különböző címeken maradt ránk: „a Hódítás könyve” (*le Livre du Conquest*), „Heraclius könyve” (*le Livre d'Eracles*), „a Tengerentúl története” (*l'Estoire d'Outremer*), „a Szentföld könyve” (*le Livre de la Terre Sainte*) vagy éppen „a Szentföld története” (*l'Estoire de la Terre Sainte*). A kompozíció kiindulópontja a szentföldi események alapvető fontosságú latin nyelvű összefoglalása, Vilmosnak, Türosz püspökének (Guillaume de Tyr) *Historia rerum transmarinarum*a, melyet a 13. század közepén vagy végén fordítottak franciára, s amely az eseményeket 1184-ig követi. Ehhez kapcsolták hozzá Ernoul és Bernard krónikáit 1231-ig – a folytatásra pedig (1275-ig) két helyen, két külön csoportban került sor.

Az egyik folytatás több, Ernoulhoz hasonló helyzetben lévő (azaz a Szentföldön generációkra megtelepedett), név szerint nem azonosított szerző műve, s Szíriában vagy Cipruson (vagy mindkét helyen) íródott, gazdag és pontos anyagot tartalmaz (különösen az 1231–1248 közötti időszakra) a keleti francia társadalom berendezkedésére vonatkozóan. A másik csoport ettől tartalmilag és formailag is eltérő kompiláció, amely leveleket, dokumentumokat, a szentföldi országok leírásait használta fel, de tartalmaz eredeti részleteket is (különösen az 1250–1261 közötti időszakra), s amelyet IX. Lajos francia király egy Keleten maradt, eddig meggyőzően nem azonosított lovagja (egyres vélemények szerint a káplánja, egy bizonyos Jean Sarrazin) íratott.¹⁴

¹⁴ Lásd DLF, 262–263, 362, 429, 462–463; BÉDIER–HAZARD, I, 81–82; *Chronique*

A „keleti cikluson” belül külön egységet alkot a harmadik krónikakompozíció, a történeti művek azon csoportja, mely a *ciprusiak* 13–14. századi históriáját hagyományozta ránk. A ciprusiak történetének magvát Novarai Fülöp (Philippe de Novare; 1195 k.–1265), a Cipruson meglepedett, képzett főurak egyike (jogász, költő, történetíró) írta meg, a „Frigyes császár és Jean d’Ibelin úr közötti háborúság jogosságáról és történetéről” (*Estoire et le droit conte de la guerre qui fu entre l’emperor Frederic et messire Johan de Ibelin*) című művében, melynek időhatára 1218–1243. Novarai Fülöp, elődei egy részéhez hasonlóan, nem volt francia, de franciául írt, s a historiográfiai ambíciók mellett más irányú tehetségét és ismereteit is igyekezett írásában kibontakoztatni, amennyiben történetét verses betétekkel, harci dalokkal és szatirikus részletekkel fűszerezte. Az *Estoire*-ból 1320 táján lesz kibővített formában geszta, pontosabban egy átfogóbb Ciprus-történet „a Ciprusiak tettei” (*Geste des Chiprois*) címen. Így Gérard de Montréal írói és kompozíciós munkájának köszönhetően egy olyan Ciprus-történet született, amelyet a Jeruzsálemi Királyság rövid históriája vezet be, Novarai Fülöp művével és Gérard de Montréal kompilációs anyagával folytatódik, s az ily módon 1270-ig kiegészített történetet Gérard mester saját írói munkájával vitte tovább és zárta le az 1309. év eseményeivel.¹⁵

Feltűnő ugyanakkor, hogy míg a Szentföldhöz kapcsolódó történetírásnak verses, prózai és kompilációs változatai vannak, addig a francia nyelvű anglo-normann történetírás prózában nem hozott létre számottevő historiográfiai alkotást. Ugyanakkor számos (fentebb is említett) és figyelemre méltóan magas színvonalú verses változat britanniai létrejötte bizonyítja, hogy az angliai világi társadalom számára a történetírás és gondolkodás egyik legadekvátabb megnyilvánulási formája még jó ideig a francia nyelvű epikus költészet és a verses regény hagyományainak folytatása maradt. Az angliai francia nyelvű historiográfia, a francia nyelvű irodalommal együtt, egyike azoknak a komponenseknek, melyek – az egyre nyilvánvalóbbá váló konfliktushelyzetek számának és súlyosságának növekedése ellenére is – kiemelték a két monarchia fejlődésében továbbra is meglévő kapcsolódási pontokat, bizonyos közösnek tekinthető vonásokat. Ez az anglo-normannak nevezett történetírás kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy *mindkét monarchia*, a rendre kialakuló konfliktusok dacára, egymás iránt a lehető legnyitottabb és legátjárhatóbb maradjon, s ezen a franciák és az

d’Ernoult et de Bernard le Trésorier, publ. Louis de MAS-LATRIE, Paris: 1871 (Société de l’histoire de France, 157); Sarrazinre: RICHARD, 1983, 312–313, 422–423.

¹⁵ Kiadva: *Mémoires de Philippe de Novare (1218-1243)*, éd. Charles KOHLER, Paris: Honoré Champion, 1913 (Classiques Français du Moyen Âge); DLF, 584; BÉDIER–HAZARD, I, 82; ZINK, 1992, 194–195; SETTON, 1976, I, 163–194.

angolok közötti rivalizálásnak a 13. század során egyre erőteljesebben és átfogóbban jelentkező motívumai sem változtattak lényegesen.¹⁶

A keresztes háború, a keresztes eszme, a Szentföld és a csodálatos Kelet iránti érdeklődés fokozatosan megjelent a nyugati kereszténység egész területén (de természetesen nem mindenhol azonos mértékben) szinte valamennyi szellemi és művészi alkotásban, s valamennyi műfaj fontos témájává, illetve alapmotívumává lett. Különösen fontos szerepet játszott természetesen a történetírásban, de legalább annyira lényeges volt a költészet és még inkább a 13. századra a francia nyelvi és kulturális hatás alatt álló területeken – döntően azonban az angol-francia „kettős monarchia” területén – megszülető új műfaj, a regény (*roman*) fejlődése szempontjából. A középkori regényekből többé már nem hiányozhatott a keleti utazás, a keresztes hadjárat, az iszlám elleni harc (vagy éppen az iszlámmal való, néhol regényes kapcsolat) motívuma.

A törzsterületekhez viszonyítva szükségképpen némileg más volt a helyzet az általunk vizsgált keleti végeken kifejlődött francia nyelvű kulturális központokban. Mint láttuk, a Kelet-Mediterráneum térségében három, egymással szoros kapcsolatban álló és kölcsönhatásban fejlődő pólus jött létre, a Szentföldön, a Balkánon és Cipruson, melyek, noha a Francia Királysághoz vagy a szélesebb francia kultúrkörhöz továbbra is meglehetősen erős szálakkal kötődtek, mégis képesnek bizonyultak a helyi impulzusok befogadására és azok hatása alatt egyfajta *autochton fejlődésre* és annak francia nyelvű szintetizálására is. Ennek az lett az egyik eredménye, hogy a történetírás átállása a latinról a franciára gyorsabban következett be Keleten, mint Nyugaton. A Földközi-tenger keleti medencéjében az eredetileg is francia nyelvű történeti produkció általánosságban és részleteiben is *szervesen* kötődött a kereszténység keleti részének problémáihoz (azért is, mert ezek konkrét, átélt francia problémaként is jelentek meg), és az idő múlásával (a 13. századtól) a népnyelven kibontakozó történetírás fokozatosan kiszorította a latint az irodalomból és a történetírásból. Az alapvető élményanyagot eleve

¹⁶ Az angol–francia rivalizálás egyes aspektusainak korábbi alakulására lásd RICHARD, 1983, 108–121, 325–370; Charles PETIT-DUTAILLIS, *La monarchie féodale en France et en Angleterre. Xe-XIIIe siècle*, Paris: Albin Michel, 1971, 209–226, 278–370 (L'évolution de l'humanité, 29); Georges DUBY, *Le Moyen Âge. De Hugues Capet a Jeanne d'Arc (987-1460)*, Paris: Hachette, 1987, 315–363, 399–412 (Histoire de France Hachette); Jacques ROSSIAUD, *A Capeting szintézis*, in *Franciaország története*, I, szerk. Georges DUBY, Bp.: Osiris, 2005, 352–379; BEAUNE, 1985, 17; *Histoire de la France illustrée*, i. m., III/1, 166–211, III/2, 10–18, 82–95; SZÉKELY György, *Telepesek, keresztes hadjáratok*, in *Európa ezer éve. A középkor*, szerk. KLANICZAY Gábor, Bp.: Osiris, 2005, I, 336–347; MAGYAR István Lénárd, *Bizánc és a keresztes államok*, in *Európa ezer éve*, i. m., I, 347–356; MOLNÁR Péter, „Államépítés” Angliában és Franciaországban: események és intézmények, in *Európa ezer éve*, i. m., II, 36–61.

franciául kezdte közvetíteni, s ezzel egyben hagyományt is teremtett. Ugyanakkor lehetővé tette, hogy a kereszties eszme témaköre még inkább beépüljön a francia nyelvű irodalom corpusába.

A francia nyelvű historiográfiában tehát voltak olyan vonulatok, amelyek fokozatosan visszaszorultak, mint az anglo-normann hagyomány, voltak olyanok, amelyeknél a 13. század második fele a tartós kibontakozás korszakát jelentette, mint a franciaországi dinasztikus, Capeting államalkotó historiográfia, s voltak olyanok is, mint a levantei francia történetírás különböző pólusai, amelyeknek a fejlődése többé-kevésbé folyamatos volt, s a helyi erőforrások és a francia részvétel jelentősége következtében Keleten egészen a 14. század elejéig virágzottak. Ekkor azonban szinte a teljes, kivételes tekintélyt hordozó élményanyagokkal együtt integrálódtak a dinasztikus történetírás legdinamikusabban fejlődő franciaországi vonulatába, amelyet ezt követően már kizárólagosan a hivatalos, a „királyi” történetírás képviselt.

Ezt a két utóbbi vonulatot természetes módon kötötte össze IX. Lajos, a későbbi Szent Lajos személye (és az általa képviselt uralkodóeszmény). Vele kezdődött (és IV., Szép Fülöppel folytatódott) a kereszties hadjárat eszméjének és a nemzeti dinasztia gondolatának olyan összekapcsolása, mely az előbbinek a forrásait az utóbbi hatékonysága érdekében kívánta és volt is képes mozgósítani s ezáltal egy új (a pápával és a császárral egyaránt rivalizáló, a királyi hatalmat lendületbe hozó) politikai koncepcióba ágyazni.¹⁷

A fentiek értelmében elmondhatjuk, hogy miközben a kereszties háború a 13. század elején még csak a hit, a mély vallásosság, az egyéni és kollektív dicsőség, a becsület, a gyarlás (esetleg a bűn...) forrása volt, a század végére a Capeting-monarchiában újraértelmeződött, és francia nemzeti ügygé lett, azaz részt vállalt a francia nemzeti monarchia kiépítésének folyamatában. A negyedik kereszties hadjárat azonban mindenekelőtt a középkori embert ellenállhatatlanul vonzó, csodálatának tárgyát jelentő Kelet brutális birtokba vételének *szavakban* és so-

¹⁷ A királyi hatalom és a nagy monarchiák kibontakozására lásd Jacques KRYNEN, *L'Empire du roi. Idées et croyances politiques en France, XIIIe-XVe siècles*, Paris: Gallimard, 1993, 69–166; a kereszties hadjárat és a királyi hatalom politikai ideológiai összefogásának legkidolgozottabb változatára Pierre DUBOIS, *De recuperatione Terrae Sanctae*, ed. Angelo DIOTTI, Firenze, 1997 című kulcsfontosságú munkáját (magyarul előkészületben: *A Szentföld visszafoglalásáról (1306)*, ford., jegyz. SÁGHY Marianne, Bp.: L'Harmattan); Marianne SÁGHY, *Crusade and Nationalism. Pierre Dubois, the Holy Land and the French Hegemony*, in *The Crusades and the Military Orders*, ed. Zsolt HUNYADI, József LASZLOVSKY, Bp.: CEU, 2001, 43–50 (Medievalia). Vö. továbbá: RICHARD, 1983, 159–204, 383–404, 417–454; Jean RICHARD, *Le Royaume Latin de Jerusalem*, Paris, 1953, 262–274; *Franciaország története, i. m.*, I, 335–374 (Jacques ROSSIAUD), 375–391 (Élisabeth CARPENTIER); *Histoire de la France illustrée, i. m.*, III/2, 284–322; FAVIER, 1984, 223–237.

kak (így a Villehardouin által gyakran ostromozott „tábort elhagyók”) számára a *gyakorlatban is* nemes célt szolgáló, ám mégis az erőviszonyok kegyetlen realizálásait megvalósító eszköze volt. A két alapforrást, Villehardouin és Clari műveit már sok szempontból vették vizsgálat alá. Mi most itt, műveik alapján, csupán egyetlen aspektusát tekintjük át annak az érzésnek, amely a két francia lovagot a Konstantinápolyval, a *várossal* való találkozásokkor eltölthette.

Geoffroy de Villehardouinról (1150 k.–1213 vagy 1218 előtt) annyit tudunk, hogy Champagne marsallja (mint őelőtte már apja is), s hogy a keresztések egyik vezetője volt, aki hűbérurát, III. Thibaut (Tibald) champagne-i gróftot (1198–1201) követve 1199 novemberében vette föl a keresztet. Ettől fogva sorsa szorosan összeforrt a negyedik kereszties hadjáratával. A Bizánci Birodalom romjain létrehozott Latin Császárság egyik főméltóságaként Villehardouin mindvégig az események középpontjában állt, nem követte vagy elszenvetde a történeteket, hanem azoknak egyik irányítója, sőt kitervelője volt. Villehardouin karrierje nagyszerűen fejezi ki azokat a lehetőségeket, amelyek a 12–13. század fordulóján feltártak az akkori történelem fősodrába bekapcsolódni tudó, dinamikus és tehetséges lovagok számára. Champagne grófságából, közép-nemesi családból indult gyors felemelkedése: első hűbérura, II. Henrik gróf, amikor átvette a hatalmat (1181), már több mint kétezer vazallussal rendelkezett, akiknek száma fokozatosan növekedett. Villehardouin is közéjük tartozott, 1185-ben már Champagne marsallja volt, s elkísérte urát, II. Henriket a harmadik kereszties hadjáratba (1190–1194 között). Míg Henrik 1192-ben Jeruzsálem királya lett, Villehardouin visszatért Champagne-ba, és III. Thibaut szolgálatában folytatta karrierjét. Urát követve 1199-től, tehát kezdettől fogva a negyedik kereszties hadjárat előkészítésében nagy szerepet játszó vezetők egyike volt. Részt vett a Velencével folytatott előkészítő tárgyalásokon, melyeknek célja a kereszties sereg Szentföldre történő átszállításának megszervezése volt, majd kulcsszerepet játszott a keresztiesek vezérkarának tárgyalásai során, és több más fontos diplomáciai küldetésnek is részese volt.

Nemcsak tehetséges diplomata, hanem kitűnő hadvezér is volt, amit a hadjárat során, majd pedig a Jeruzsálemi Latin Királyság megalakulását követően többször is bizonyított. A császárrá választott Flandriai Baudouin vezette Konstantinápolyi Latin Császárság (1204–1261), illetve a Montferrati Bonifác uralma alatt szerveződött Thesszaloniki Királyság megalakulása után Villehardouin „Romania/Rhómania” marsallja lett, és a királyság területén Bonifáctól értékes hűbérbirtokot (Moszünopolisz) kapott. Továbbra is ott volt valamennyi fontos tárgyaláson, részt vett a legfontosabb katonai akciókban – így a vereséggel végződött hadrianopoliszi (drinápolyi, 1205) és a jelentős győzelmet hozó philippopoliszi (1208) csatákban –, előkészítette Henrik császár (Henri de Hainaut) megválasztását, akinek távollétében (1208 végén) Konstantinápoly városának biztosítását is feladatul kapta. Nagy valószínűséggel 1213-ban bekövetkezett halálának helyére, idejére és

körülményeire vonatkozóan nincs pontosabb információnk. (Villehardouin halálát a kutatók 1213 és 1218 közé teszik. Újabban 1213-at valószínűsítik.)

Művét, melyet minden bizonnyal 1207 táján írt, a virágzó középkor legszínvonalasabb francia alkotásai közé sorolják, s az iránta megnyilvánuló érdeklődés az első, 16. századi kiadása óta töretlen. Villehardouin történetének szövege szép, érvelése logikus, jól tükrözi szerzője kivételes műveltségét és írói tehetségét. A forrás történeti értéke jelentős; sőt, mint egyik legkitűnőbb kutatója, Jean Dufournet mondja, a *hallgatása* bizonyos, az általa adott verziót zavaró elemekről szinte „éppoly elegáns, mint a prózája”. Tartalmi szempontból azonban a szakemberek számára Villehardouin interpretációja (melyet áthat a keresztések cselekedeteinek igazolási kísérlete) ugyanolyan vitatott (sőt elfogadhatatlan) marad, mint maga a sereg bizánci vállalkozása. Villehardouinnal a francia világi arisztokrácia egy neves képviselője lépett be, s mindjárt igen színvonalas alkotással, a francia történetírók sorába, s tett ezzel döntő lépést a keleti francia historiográfia, egy keleti francia történelem megalkotása, fenntartása és továbbfejlesztése s egyben – mint láttuk – a francia nyelvű történetírás megteremtése irányába.¹⁸

Különös szerencse, hogy Bizánc megvételéről egy másik francia beszámoló is rendelkezésünkre áll, mivel a két történet számos szempontból nagyszerűen kiegészíti egymást. Mindkét krónika igen értékes adalékokat tartalmaz nemcsak a keresztések, hanem az egykorú Bizánc történetéhez, sőt az olyan balkáni és a korabeli steppe területén élő népek, mint a vlachok, a bolgárok vagy éppen a kunok történetéhez.¹⁹ Robert (Robers) de Clari (1170 k.–1216 u.), a kor színvonalán átlagos műveltségűnek számító, egyszerű lovag, a közemberek egyike, ugyancsak történetet írt „azokról, akik Konstantinápolyt hódoltatták” („*Estoire de chiaus qui conquissent Coustantinoble*”). Egyes vélemények szerint Villehardouin és Clari

¹⁸ A Villehardouin-kiadásokra lásd: *Histoire de Geoffroy de Villehardouin, mareschal de Champagne et de Romanie; de la conquête de Constantinople par des barons françois assiciez aux Venitiens, l'an 1204, d'un costé en son vieil langage et de l'autre en plus moderne et intelligible*, par BLAISE DE VIGÈNE, Paris, 1585; DUFURNET, 1969 és VILLEHARDOUIN, 1952. A számos részleges fordítást követően ma már (Dufournet kiadása alapján) teljes magyar fordítás is a rendelkezésünkre áll: VILLEHARDOUIN, 1985. A IV. kereszties hadjárat körülményeire lásd még DUFURNET, 1973, I, 3–32 (kronológia, előzmények, bibliográfia); bizánci oldalról világítják meg az eseményeket: Louis BRÉHIER, *Le Monde byzantin*, I, *Vie et mort de Byzance*, Paris: Albin Michel, 1969, 279–299 (Évolution de l'Humanité), magyarul: BRÉHIER, 1999, 321–344; a pápaság keleti politikájába ágyazva, SETTON, 1976, I, 6–15; *Villehardouin*, in KMTL, 1994.

¹⁹ A vlachok (*blaquis, blakis*), a vlach-bolgár állam és vezetőjük, Kalojan (Blak Johannez, Johannitza, bolgár cár: 1197–1207) például rendre megjelenik krónikásaink elbeszéléseiben, mint ahogyan a kunok is. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, LXXX–LXXXII., XC–CIII., CVII–CVIII., CX. fejezetek; CLARI, 64–65., 106., 112., 116. fejezetek.

műveinek színvonala között megközelítően akkora a különbség, mint a két szerző társadalmi rangja és a hadseregben betöltött pozíciója között. Clari, aki urát, Pierre d’Amiens-t kísérte el Keletre, miután végigküzdötte a hadjáratot, Villehardouinnal ellentétben nem maradt a Balkánon, hanem hazatért, s azt követően írta meg az 1200 és 1206 közötti időszak történetét. A naiv, egyszerű, pikárdiai tájnyelvi elemeket bőven tartalmazó mű történetírói nívóját és intellektuális szintjét valóban nem lehet Villehardouinéhez hasonlítani – vannak azonban más érdemei.

Bár kronológiája többnyire bizonytalan, írása emberközeli, naiv és őszinte, s elbeszélése a maga módján pontos és rendkívül érdekes. Míg Villehardouin a stratégia, a nagypolitika, a diplomácia, a lovagi értékek elegáns stílusú elbeszélője, aki a Latin Császárságban magas hivatalt szerzett, családja pedig jelentős fejedelemséghez jutott a meghódított területeken, addig Clari alakja elvész a seregben tízezerrel jelen lévő hasonszőrűek tömegében. Mindössze *neve* van a *névtelenek* között, viszont ehhez a névhez a lovagi hőstettek e túlfűtött légkörében – ismereteink szerint – még csak egy aprócska hőstett sem kapcsolódik; míg Clari ereklyékből álló zsákmányával, az átélt ellentmondásos élmények hatása alatt, végül mégiscsak visszatért szülőföldjére, s a megszerzett relikviákat Corbie apátságának adományozta, addig Villehardouin Görögországban maradt, és soha nem látta viszont szülőhazáját. Clari története sem saját korában, sem a későbbi századokban nem szerzett olyan ismertséget, mint Villehardouiné (mindössze egyetlen kézírata maradt fenn).²⁰

A körülmények arra predesztinálták Villehardouin és Clari műveit, hogy a kutatók párhuzamba vagy éppen ellentétbe állítsák őket, összevegyék az azonos eseményekről szóló részeit, illetve hangsúlyozzák eltérő vagy egymást kiegészítő jellegüket.²¹ Villehardouin széles látókörű stratégia, aki Bizánc elfoglalásában

²⁰ Az egyetlen kéziratot a Dán Királyi Könyvtár őrzi: No. 487, ff. 100^v–128^r; *Description des manuscrits français du Moyen-Âge de la Bibliothèque Royale de Copenhague, précédée d'une notice historique sur cette bibliothèque*, dir. Nicolai Christian L. ABRAHAMS, Copenhague, 1844, 111–113. A Clari-kiadásokra és a műre vonatkozóan lásd CLARI, 1924 és CLARI, 1952; *Croisades et pèlerinages*, 1997, 725–801. Clari történetéből magyar nyelven mindössze néhány kisebb részlet jelent meg: *Krónikások, krónikák*, II, *Az új évezredben (XI–XIII sz.) Szemelvények a középkori krónikából*, szerk. MEZEY László, Bp., 1960, 172–182, 184–185, 188–197 (Clari) és 182–184, 186–188 (Villehardouin); *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és Közel-Kelet, IV–XV. század*, szerk. SZ. JÓNÁS Ilona, Bp.: Osiris, 1999, 226–230. Lásd még: *Clari*, in KMTL, 1994.

²¹ Egy másik természetes összehasonlítási lehetőséget a kor eseményeire vonatkozó bizánci források kínálnak, melyek a szenvedő, a vesztes fél álláspontját tükrözik. Erre vonatkozóan Farkas Csaba kötetünkben publikált tanulmánya ad eligazítást. Lásd továbbá: RUNCIMAN, 1999, 1. sz. függelék, 995–999, 1007; ODB, 1991, 937–938, 1183–1185.

aktív és felelős részt vállalt (noha magyarázatai gyakran éppen elfedni akarják ezt a körülményt), és az ostrom sikerében a nagy, nemzetközi összefüggésekbe helyezett *hadjárat* döntő fontosságú felvonását látja, míg hozzá képest Clari számára Bizánc megvétele tulajdonképpen egy *védőbástya* ostromával azonos. Clari nem is látja azokat a nagy összefüggéseket, melyeknek Villehardouin többnyire az irányítója volt. Nemegetszer vagyunk tanúi naiv értelmezésnek és tárgyi tévedésnek, adatai sokszor pontatlanok. Elbeszélése nem mentes – nem is lehet az – a korabeli propaganda hatásaitól (sőt e tekintetben is értékes dokumentum).²² De míg Villehardouin a legnagyobb lelkiismereti problémákra is igyekszik koherens magyarázatot találni (és azokat kimagyarázni), addig Clari, úgy tűnik, jóval nehezebben teszi túl magát a negyedik keresztes hadjáratot kísérő súlyos lelki, katonai vagy erkölcsi bizonytalanságokon, a *pápai átokkal* sújtott „szent zarándoklat” ellentmondásosságán, a keresztyének ellen forduló keresztes seregnek a korabeli ember számára nehezen feldolgozható képén. Ugyanakkor, noha érdeklődése és kíváncsisága messze meghaladják kifejezőeszközeinek tárházát, „masszívan áll a maga lehetőségeinek talpalatnyi földjén, és eszébe sem jut, hogy tekintetét a világmindenségre vesse” (Dufournet). Az általa belátható terepen azonban Clari kétségtelenül igazi történetíróként mozog.

Ezek a különbségek számos helyen, így Villehardouin és Clari műveinek Bizánc bevételével kapcsolatos fejezeteiben is megfigyelhetők. A Konstantinápolyval, a várossal való találkozásuk és ennek az élménynek a feldolgozása mindkettőjüknél nagyon érdekes. Villehardouin számára a város egy rivális nagyhatalom kiterjedésében is óriási központja, ritka gazdagság, fantasztikus erődtételek együttese, igazi leküzdendő kihívás, jogosan meghódítandó és birtokba veendő érték. Villehardouin nem titkolja elismerését, de ámulata soha nem csap át csodálkozásba vagy éppen csodálatba: ő valójában csak a keresztes had kollektív és az egyes lovagok egyéni hősiessége iránt mutat leplezetlen elismerést, s csupán arra ügyel, hogy a kezükbe kerülő értékekkel összemérhető legyen a győztesek dicsősége. Sajnálkozik a város pusztulásán, amikor kitör az újabb tűzvész („több ház égett le, mint amennyi a francia királyság három legnagyobb városában együttvéve található”); maga is, még a döntő ostrom előtt, gyakran járt a bámulatós bizánci építményekben, mint például a Blakhernai-palotában, amikor tagja volt annak a követségnek, mely a bizánci császárnak saját palotájában üzent hadat.²³

Számára tehát Konstantinápoly a még soha nem látott egyéni és kollektív hősiesség minden korábbival összehasonlíthatatlan értékű jutalma; kiérdemelt zsák-

²² Clari szövegének jellegzetességeire, értékeire és időnkénti bicsaklásaira vonatkozóan Gérard Jacquin professzor kötetünk lapjain olvasható elemzése ad részletesebb útmutatót (135–156. l.). A szöveg ebből fakadó fordítási nehézségeire lásd továbbá Jean Dufournet megállapításait, in *Croisades et pèlerinages*, 1997, 728.

²³ Vö. főleg VILLEHARDOUIN, 1985, XXVI–XXXVII., LI., LIV. fejezetek.

mány, melyet már a nagy vállalkozás előtt pontosan fel kell osztani, kivételes érték, melynek csábításai akkorák, hogy a „korábban mily becsületes” lovagok, „minthogy minden rossznak a forrása, a pénzsóvárság itt is jelen volt”, a pápai kiátkozás fenyegetése ellenére is „maguknál tartották a zsákmány egy részét”. Villehardouin gondolkodásában és gyakorlatában a zsákmány ezüstre, aranyra és főleg pénzre átszámolva fejeződik ki, majd pedig igazán a jogos háborúban kivívott, „világraszólónak” tekintett győzelem következtében megszerzett országra és hatalomra, valamint örök lovagi dicsőségre átváltva jelenik meg.

Clari történetéből egészen más kép rajzolódik elénk. Az egyszerű lovagok számára szó sincs a lovagi becsület szabályai szerinti osztozkodásról (úgy látják, attól vezéreik tisztességtelenül megfosztották őket), s még csak arról sem, hogy mennyire megérdemelt a keresztesek jutalma. Talán némi meglepetésre azt tapasztaljuk, hogy a pikárdiai kisenemes leírása nemcsak más, mint a műveltebb, valójában igazán már semmin sem csodálkozó Villehardouiné, hanem több szempontból érzékenyebb és gazdagabb is. E fejezetekben Clarinál a kincs nem csupán egyszerű zsákmányként vagy éppen kivételesen gazdag és kiérdemelt prédaként jelenik meg. Nála a kincsek egy másfajta, mégpedig az *igazi gazdagság* forrásaivá lesznek: így Clari rangsorában az első helyen az *ereklyék* és azok lakhelyei, a templomok és az ereklyetartók állnak, melyek a legképrázatosabb módon, szemmel láthatóan és kézzel foghatóan egyesítik számára – és általában a hadjárat résztvevői számára – a *hitbéli* és a *materiális* értékeket. Clari ekkor mindenekelőtt egy magát *alázatos zarándoknak* s „jó loagnak” tekintő hívő, a földre szállt csodákat érdeklődéssel megbámuló, egyszerű nyugati keresztény.

Clari művében, melyet először közlünk magyar nyelven teljes egészében, Konstantinápoly nagyszerű csodái az olvasó szeme láttára elevenednek meg. A minden új ismeretet és csodát magába szívni kész, hitében végtelen, ám műveltségi szintjében és korábbi tapasztalatai által korlátolt és „barbár” nyugati ember megszeppent hódítóként áll szemben ekkor nemcsak a városnak az ő számára korábban elképzeltetlen csodáival, hanem *saját* vallásának, *hitének* számtalan új bizonyítékával, a talán mégiscsak *bűn* által megszerzett felbecsülhetetlen kincsekkel s a lelkében mindezért egyszer s mindenkorra megtelepedő lelkiismeret-furdalással.²⁴ Robert de Clari úgy marad központi figurája a krónikának, hogy vitéz cselekedeteiről (melyek nagy valószínűséggel nem lehettek számosak) szó sem esik. Ő az események íróként megihletett tanúja. Rajta keresztül szűrődik át minden. Személyében a hódító-rabló keresztes lovag ekkor válik egy pillanatra valóban azzá, aminek mindig is látni szerette magát: igazi

²⁴ A latinok drinápolyi veresége (1205. április 14–15.) kapcsán ő maga a következőképpen fogalmaz: „Így állott bosszút rajtuk Isten (*Damedeu*) kevélységük miatt és amiatt, hogy olyan tisztességtelenül jártak el a sereg szegény tagjaival szemben, s azok miatt a szörnyű bűnök miatt, melyeket a város elfoglalása után ott elkövettek.” CLARI, CXII. fejezet.

*hívő zarándokká.*²⁵ Clari számára a város a *valósággá* lett *csoda*, Villehardouinnek pedig *jogos préda* s főleg a *meghódított hatalom forrása*.

Az első két francia történetírónak Konstantinápolyról, a városról alkotott és ennél az igen vázlatos leírásnál sokkal gazdagabb képe csak egy a műveik által lehetségessé váló tematikus összehasonlítások sorából: nyilvánvaló, hogy a szövegek között meglévő eltérések a történetírás szempontjából csak még tovább növelik értékeiket. Úgy látjuk, hogy noha valóban mindketten *ugyanazt* a nagy eseményt írták le, a seregben elfoglalt nagyon is különböző helyzetükből, műveltségükből, céljaikból és számos más okból fakadóan nem mindig ugyanazt látták, nem ugyanazt érezték, vagy ha elbeszélésük tárgya esetleg teljesen azonosnak látszik is, a látószög más, és a kép korántsem ugyanúgy és nem ugyanott jelenik meg. Ami viszont talán e rövid elemzés alapján is kétségtelen: a maguk módján *mindketten és örökre Bizánc bűvkörébe* kerültek. S ránk maradt szövegeiknek hála, a mai olvasó is végigélheti az emberiség történelmének e kivételesen drámai pillanatát, az európai civilizáció fejlődésének egy rendkívül fontos, az európai kultúrára, gondolkodásra máig hatást gyakorló, megragadó fejezetét.

Csernus Sándor

²⁵ A szóhasználat is érdekesen tanúskodik erről. Robert de Clari krónikájában a hadjárat résztvevőire mindvégig és gyakran használja a „zarándok” (*pèlerin*), kifejezést, összesen 48 alkalommal, míg főleg kezdetben (a XLIV. fejezetig) a „keresztes” (*croissié*) szerepel, azt követően pedig a „franciák” (*Franchois*) megjelölés az általános. Vö. CLARI, 2004, 222.